

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 28 april 2019

Alex van Ligten

De grote ontdekkingen der mensheid betreffen meestal zaken die er al waren: Amerika, de zwaartekracht, penicilline en radioactiviteit. 'Ontdekt' betekent dus: opgemerkt, beschreven, toegepast.

Ik ontdekte voor vandaag ook iets. Iets kleins. Gewoon in de traditionele kerkelijke lezing voor de zondag die de paasweek besluit, Johannes 20. Er staat in die lezing een zin die er altijd al gestaan heeft, maar die ik tot nu toe altijd heb overgeslagen omdat ik 'm niet snapte. Maar ineens fascineerde het me:

*Van wie jullie de zonden vergeven, zullen ze vergeven zijn,
van wie je ze vasthoudt, worden ze vastgehouden.*

Wat moet je daarmee? Waarom is dit de paasboodschap van de verrezen heer?

Daar komen we straks bij uit, via wat als thema voor de dienst is aangegeven: 'Moeilijke vrijheid'.

Een mooie titel voor de toespraken van zaterdag aanstaande, als onze kostbare twee minuten stilte worden omgeven door blaasmuziek en sprekers. In de toespraken wordt de moeilijkheidsgraad van de vrijheid hoogstwaarschijnlijk vastgesteld aan de hand van allerlei dilemma's die wij in onze complexe samenleving hebben, van dat de vrijheid van de een niet ten koste mag gaan van die van de ander, en dat vrijheid niet alleen betekent dat je vrij bent van allerlei wetten en voorschriften, maar dat onze vrijheid een vrijheid is tót: het doen van het goede, verantwoord leven, enzovoorts. Ieder mens heeft recht op vrijheid, maar wie rechten eist, heeft ook zijn plichten en wie zijn plicht doet, die heeft recht. Dat lijkt een gezapig rechts zinnetje, spreek het lichtelijk bekakt uit en je hoort de oude Bolkestein weer even, maar het komt uit de Internationale in de vertaling van de ras-socialist Jaap van der Merwe.

Dus van uiterst links tot vrij uiterst rechts geldt dat, van die rechten en plichten.

Een onbeperkte vrijheid betekent dat de sterksten alle macht aan zich trekken, aan een goed soort vrijheid zijn consequenties en beperkingen verbonden. Dat maakt de vrijheid soms moeilijk.

Dat en de veelheid van karretjes waarvoor de vrijheid wordt gespannen, bemoeilijkt de vrijheid. Want die karretjes botsen. De vrijheid van de projectontwikkelaar botst met die van de natuurliefhebber. De vrijheid van ondernemen botst, zeker in de arme landen, met de vrijheid die in de verklaring van de rechten van de mens aan ieder mens wordt toegekend.

Isaiah Berlin schreef (in *Two Concepts of Liberty*) dat het gebruik van de term vrijheid vaak berust op 'de verwarring van de wens naar vrijheid met een verlangen naar status en begrip'.

Op het moment dat het begrip vrijheid ingeschakeld wordt ten dienste van een specifieke natie, cultuur of taal, gaat het fout. Maar wat zit daarachter? In wezen gaat het, zegt Berlin 'om het doorbreken van de eenzaamheid, begrepen worden, en daarbij hoort: een gezamenlijk verleden delen, gezamenlijke gevoelens en woorden hebben'. 'Tweeduizend jaar Joodse geschiedenis,' zegt hij vanuit zijn eigen achtergrond, 'is niets anders geweest dan een hunkering om zich ergens thuis te voelen, om op te houden overal een vreemde te zijn.'

Berlins woorden bevatten een waarschuwing om goed op te passen voor gefnuikte gevoelens van groepsidentiteit. Onder het mom van vrijheidsstrijd kunnen ze macht verlenen

aan despoten die de individuele vrijheid en de vrijheid van andere groepen juist ernstig bedreigen. Maar Berlin kijkt dieper dan deze interne verwarring van het vrijheidsbegrip: hij stoot door naar een laag van eenzaamheid en verlangen daaronder.¹

De idealen van de Verlichting waarop zo vaak wordt teruggegrepen hebben in de eeuw die achter ons ligt, aan miljoenen mensen het leven gekost. De bevrijding die wij volgende week vieren, is maar een klein lichtpuntje gebleken in alle duisternis die er nadien over steeds weer nieuwe rampgebieden is gevallen.

Verte, vrijheid, woestijn

Vrijheid is geen toestand. Vrijheid is een verlangen. Net als geluk: soms is het er even, maar vaak beseft je dat pas achteraf. Je beseft het als je bij je 'oren wordt vastgegrepen, teruggevlogen naar onheuglijke tijden': dat is wat ze in de bijbel 'gedenken' noemen. Het kan al lang geleden gebeurd zijn, maar ineens is het weer present, hoe we bevrijd werden uit het land van de angst, 'in een drom schuifelend door de lange gangen van Angstland' - dat roept het beeld op van een chain gang, gevangenen die aan ketens vastzitten, achter elkaar voortschuifelend.

Dan ineens: vrij, vóór je 'de verte, vrijheid, woestijn.' De last is van je schouders, 'ik hoef het onmogelijk zware niet meer te dragen.'

'De verte, vrijheid, woestijn.' Dat is nog eens een drie-eenheid waar ik van harte in geloof. De verte, toekomst die voor je ligt. Maar wel woestijn waar je doorheen moet. Geen aards paradijs, maar ontberingen, gevaren, afzien. Maar toch. En tussen de verte en de woestijn in: vrijheid.

Dat wordt allemaal opgeroepen, present gesteld in de verhalen van het bijbelse bevrijdingsfeest: de uittocht uit de slavernij, het begin van de lange mars door de woestijnen. 'Hij gaat met ons een weg van dagen.'

'Ongehoorde verhalen!' roept de vrije tekst van Psalm 105 uit, en ongehoord zijn ze zeker, in de dubbele betekenis van 1) op het onbehoorlijke af, verhalen die niet kunnen, maar toch zo zijn, fantastisch, omdat ze alle grenzen tussen fantasie en werkelijkheid opheffen, en 2) ongehoord in de zin van: nog nooit goed gehoord, nog nooit goed tot ons doorgedrongen, als we ze horen zijn ze elke keer weer nieuw.

Zo horen we ook de nieuwtestamentische variant van het Exodusverhaal: bevrijding uit alle angst, de vrees voor de dood. Als die macht bedwongen kan worden, dan is de hoop gerechtvaardigd dat alle machten ten kwade overwonnen zullen zijn. Dat is ongehoord, en daarom lezen en zingen we het, elke week weer.

Intussen, al worden we uitgeleid uit het Angstland, is alle angst niet verdwenen. Het mag dan Pasen geworden zijn, de heer is waarlijk opgestaan, maar de discipelen houden toch de deuren mooi op slot - uit vrees voor de Joodse leiders. Wat kostelijk dat daar dan ineens staat dat hij er ineens staat! 'Wonderen onbedaarlijk,' zongen we. 'Onbedaarlijk' kennen we verder alleen nog van 'onbedaarlijk lachen', en dat is precies het effect dat de wonderen in de bijbel beogen: God neemt een loopje met onze wetmatigheden. Hij knipoogt naar ons en wij schieten in de lach.

Tussen het ongehoorde verhaal en ons in is er het een en ander gebeurd. Generaties uitleggers hebben zich erop gestort, meestal elkaar nagepraat en omdat een groot deel van de

¹ Ontleend aan een bespreking van Isaiah Berlin's oratie uit 1958, *Twee opvattingen van vrijheid*, door Harald van Veghel op de site van het Nexus Instituut.

oude uitleggers nogal aan de dwangneurotische kant van het psychische spectrum zaten, heeft zich ook een dwingerige, onvrije interpretatie van teksten als deze vastgezet. In vrijwel alle vertalingen klinkt het bestraffend uit Jezus' mond: 'Wees niet ongelovig, maar gelovig' en 'Zalig zij die niet gezien hebben en toch geloven.' Zo. Daar kon die Thomas het mee doen. Nee, dan wij, die niet gezien hebben en toch geloven!

Vertrouwen

De standaardvertalingen laten het bijna als een eis klinken om iets tegen je verstand in aan te nemen zonder steun te zoeken bij wat je ziet en merkt. Maar als we eerlijk zijn, kunnen we ons juist in Thomas goed verplaatsen: je wilt er wel eens wat van zien, iets tastbaars in handen hebben.

Als 'ongelovige Thomas' is hij spreekwoordelijk geworden. Geloven was (en is nog vaak): voor letterlijk waar aannemen wat er staat. Geen twijfel.

Ik heb altijd braaf uitgelegd dat zowel in het Hebreeuws van het Oude als het Grieks van het Nieuwe Testament het werkwoord voor 'geloven' tegelijk 'vertrouwen' betekent. Geloven is iets wat zich in je hoofd, langs de weg van het denken afspeelt, en vertrouwen doe je meer met je hart, op je gevoel.

Drie jaar geleden zei Nico ter Linden op Pasen in een televisie-interview: 'Geloven, in de zin van desnoods tegen je verstand in iets moeten aannemen, dat komt in de bijbel niet voor. Om vertrouwen gaat het. Dit, wat hier verteld wordt, waag je het daarop te vertrouwen?'

Dat is beter dan mijn 'geloven en vertrouwen is hetzelfde'.

Vertrouwen gaat dieper, je doet het net als liefhebben met hart en ziel. Daarover gaat het in de bijbel. Niet over geloven.

De bedoeling van het evangeliegedeelte is om de mensen die Jezus niet meer live hebben meegemaakt ertoe te brengen niet alles op te hangen aan de bewijsbaarheid van wat doorverteld wordt. In de zeer lange periode na Jezus' verblijf op aarde is het zaak te vertrouwen op wat er over hem bericht wordt: zijn opstanding, zijn woorden en daden. Daar je vertrouwen op stellen, er vertrouwen in hebben. Waarin? Dat het goed komt, door alles heen, zelfs het bitterste einde.

Wat een verschil is er tussen 'de ongelovige Thomas' uit de standaardopvatting en de figuur die het moeilijk heeft op de berichten van zijn medeleerlingen te vertrouwen. En wat een andere sfeer dan de clichéversie is het woord van Jezus tot hem: 'Word niet wantrouwig, maar vertrouw.' 'Word', staat er letterlijk in het Grieks. Hij *is* nog niet en en al wantrouwen of vol vertrouwen, hij moet het nog worden. En wat maakt de Nieuwe Bijbelvertaling dan een flater door hier te vertalen: 'Wees niet langer ongelovig, maar geloof.' Niet langer... ook dat nog.

'Word niet wantrouwend, maar vat vertrouwen', dat hoort ook bij ons: ook wij zijn niet al lang en breed iets, 'gelovigen', mensen die leven van goed vertrouwen op het heil dat ons verteld wordt. We zijn ook niet het tegenovergestelde, ongelovigen die met hun moderne wetenschap aan alles menen te mogen twijfelen. Maar het is levenslang de vraag wat we willen wórdén. Mensen die zich bij de overgeleverde verhalen afvragen wat er voor hen voor boodschap in zit, wat het in onze tijd betekent, of we er wat mee kunnen en zo ja wat. Of mensen die denken: ouwe koek, onverteerbaar, laat maar zitten, doe maar weg.

Met 'er iets mee kunnen' bedoel ik niet dat we uit de bijbelse geloofsuitspraken die zaken oppikken die ons van pas komen, die ons in ons religieuze gevoel aanspreken. Ik bedoel veel meer de zaken die ons onder kritiek stellen, waardoor we weer op scherp komen te staan en

in de gaten krijgen hoe we zelf iets beter kunnen functioneren dan we zonder de oude woorden hadden kunnen bedenken; liefdevoller, serieuzer, maatschappelijker.

Het gaat er niet om of het ons wel aanspreekt, het gaat erom of wij ons laten aanspreken op ons doen en laten.

Vertrouwen vinden, vertrouwen krijgen. Dat er in dat grote verhaal van ons dingen staan die je leven kunnen meebepalen, inhoud kunnen geven, hoop in donkere dagen. Wonderlijke dingen, ongehoord! Daarom zegt Jezus: 'Heb vertrouwen.' Dat is niet het tegenovergestelde van twijfelen, maar van vertwijfelen. 'Dat wij niet in vertwijfeling verzinken.'

De vergeving

Tot slot mijn ontdekking bij Johannes 20 en de moeilijke vrijheid.

Voor een pas uit de dood herrezen heiland vond ik het merkwaardig dat hij, na zijn wachtwoord 'vrede'² en het op zijn leerlingen blazen van de geestesadem Gods (dat zo mooi doet denken aan de schepping van de mens in Genesis 2), met dat zinnetje over de zonden komt. Waarom is dat?

Vrijwel alle uitleggers komen aanzetten met verhalen over de volmacht van de heer aan zijn kerk om mensen wel of niet te vergeven, soms zelfs gekoppeld aan het wel of niet toelaten tot de club. Hele ambts-theologieën zijn eraan opgehangen, en er werd dwingend mee uitgeoefend op andermans geweten.

'De kerk is hier rampzalig onderuit gegaan: vrijwel altijd heeft ze de eigen vooringenomenheid gehouden voor principes en de eigen zeer menselijke bevestigingen en voorkeuren voor de wil van God versleten.'³

De eerste regel van Jezus' zin is de gemakkelijkste: 'Van wie jullie de zonden vergeven, zullen ze vergeven zijn.' Dat geldt op alle fronten. Als iemand jou kwaad berokkend heeft en je kunt hem of haar vergeven, dan staat dat gelijk aan nieuwe mogelijkheden scheppen. Elke psychiater kan je uitleggen dat het vergeven van schuld niet alleen een bevrijding betekent voor degene die de schuld draagt, maar ook voor degene die vergeeft. Dan ben je eraf, al die energie vretende woede, het steeds moeten denken aan hoe erg het ook al weer was wat die ander jou heeft misdaan. Op zich is dat vastzitten in wat er gebeurd is, onvrijheid. Een soort onverdiende gevangenisstraf: er is jou iets aangedaan waar jij niet van kunt loskomen. En er zijn, verschrikkelijk genoeg, veel zaken die mensen elkaar aandoen die onvergeeflijk zijn. Iemand iets kunnen vergeven, of iets wat je zelf misdaan hebt rechtzetten zodat jou iets kan worden vergeven, dat is mooi, balsem voor de ziel, een goed geheelde breuk, een definitief verwijderd kwaadaardig gezwel.

Maar dan: 'Van wie jullie de zonden vasthouden, worden ze vastgehouden.' Dat geldt voor de onvergeeflijke zaken. 'God van vergeving,' bad Elie Wiesel bij een herdenking in Auschwitz, 'schenk geen vergeving aan de moordenaars van kinderen.'

Commentaar daarop van verontwaardigde gelovigen: 'Maar dat kun je toch niet bidden. Je moet toch kunnen vergeven?'

Dat laatste is de algemene christelijke invalshoek: je moet kunnen vergeven. Let wel: je. Jij. U. De ander, tot wie ik dit gelovige zinnetje zeg, die moet toch kunnen vergeven.

En nu is alle vrijheid betrekkelijk, binnen de vrijheid mogen er sommige dingen niet en moet je nog van alles, maar dit staat daarbuiten. Ik kan nooit tegen een ander zeggen dat hij of zij moet kunnen vergeven. Iemand kan het of kan het niet en in dat laatste geval zijn er zeer dwingende redenen die maken dat er niet ook nog een dwang tot vergeving bij moet.

² Zo noemt Jan Nieuwenhuis het in *Johannes de Ziener* (2010), p. 408.

³ De Schotse theoloog Arthur John Gossip in *The Interpreter's Bible* 8 (1952), p. 798.

Politieke kant

Naast die persoonlijke, individuele kant zit er aan Jezus' opmerking ook nog iets weidsers, algemener, iets politiek-maatschappelijks. Naast mogelijkheden op het relationele vlak, spelen de zonde en de vergeving (of hier juist het níet vergeven) ook een rol in groter verband.

Jezus stuurt zijn leerlingen de wereld in, blaast ze de levensadem in en zegt ze arme zondaars op het rechte spoor te zetten, de mensen wier leven verloren lijkt te gaan door hun eigen stomme schuld of door de omstandigheden, door de wijze waarop de wereld is ingericht (dat is: in grote wanorde en ongelijkheid).

Dat is één. En het tweede, daaraan gelijk is: die grote wanorde aan de orde stellen. De machthebbers en de veroorzakers van de onmenselijkheden hun zonde aanrekenen. Maak openbaar wat er gebeurt en waar het gebeurt, de vervuiling van hemel, zee en aarde, de catastrofe die zich over ons voltrekt vanwege het wanbestuur, de inkomens en bonussen van de toch al steenrijken, de doofpotcultuur. De kortzichtigheid van politici die enkel oog hebben voor hun eigen herverkiezing. 'Ontmaskert de machten en ze zijn ontmaskerd. Onthult de leugens en ze zijn onthuld.'

De opgestane heer te midden van zijn leerlingen klinkt grimmig. Reken ze hun zonde aan, de potentaten, de arrogante autoriteiten, hoog en laag. Het laat 'de keerzijde van Gods ontfermingen' horen; 'hij grijpt de machten aan, hij heeft Egypte geslagen.'⁴

Je kunt zeggen: dat redden we niet, wat hebben wij nou in te brengen, het is de schuld van het kapitaal en de wortel van alle kwaad is de geldzucht, wat zullen wij, laten we liever realistisch zijn en de dingen nemen zoals ze komen.

Als je zo redeneert, kun je maar beter de deur nog eens extra op het slot draaien opdat er geen ongewenste gast jou vrede wenst en een beroep op je doet. Zo moge het maar liever niet zijn.

Maar wie denken durft dat deze droom het houdt, die van de afgang van de machthebbers en het oplossen van alle boosdoenerij, die laat zich op pad sturen

*om te zijn elkaar tot zegen,
om te gaan een weg van dagen,
liefdes weg, die ooit zal leiden
naar een menselijk bestaan.*

Zo moge het zijn.

⁴ Tussen aanhalingstekens: citaten van Th.J.M. Naastepad, *Pasen en passie bij Johannes deel 2* (1986), p. 88. Aan Thom Naastepad dank ik het doorkijkje naar het maatschappelijk-politiek aspect van Jezus' woorden in Johannes 20. Hij is en blijft de meest gelovige Thomas in de hele kerkgeschiedenis.